

Beck Attila¹

Elit harcosok a középkori Skandináviában: a berserkerek és ulfhedinnek

The Elite Warriors in Medieval Scandinavia: The Berserkir and the Ulfhednar

Absztrakt

A kora középkori Skandinávia hadtörténelmében gyakoriak voltak a helyi királyok és más hadurak közötti fegyveres ütközetek és összecsapások, illetve rendszeresek voltak a Brit-szigetek és az európai kontinens elleni rablóhadjáratok és más fegyveres akciók. Ezekben a háborús eseményekben fontos szerepet játszott a korszak harcos elitje, ezen belül a berserkerek és ulfhedinnek. Dolgozatomban azt mutatom be a források segítségével, hogy milyen jellemzői voltak ezeknek a harcosoknak, és hogyan illeszkedtek be a kora középkor hadviselésébe.

Kulcsszavak: harcos elit, középkori hadviselés; berserkerek, skandináv hadtörténelem

Abstract

In the early medieval military history of Scandinavia, battles and fights between local kings and warlords were common; furthermore, robberies and military actions targeting the British Isles and the European continent were frequent. The warrior elite of this age, including berserkir (singular: berserker) and ulfhednar (singular: ulfhedinn), played an important role in these events of war. In my essay, I will show, with the help of sources, the characteristics of these warriors and how they were integrated into the warfare of the early Middle Ages.

Keywords: elite warriors, medieval warfare, berserkers, Scandinavian military history

¹ Régész, Aquincumi Múzeum és Régészeti Park, e-mail: beck.attila@uni-nke.hu

Bevezetés: kik a berserkerek?

A Kr. u. 1. évezred végén Skandináviában élő népek erős katonai nyomás fejtettek ki több mint két évszázadon keresztül az európai és közel-keleti államokra és lakóikra. E hadjáratok egyik fő célja a zsákmány és rabszolgák szerzése, ezenfelül az adófizetésre való kényszerítés, de a korszak folyamán fokozatosan előtérbe került a gyarmatosítás, a hódítás és a kereskedelmi utak ellenőrzése is. A korszak katonai vállalkozásaiban egyaránt részt vett a középkori skandináv elit, a királyok (*konungr*), a nemesek (*jarl*), az uralmukat támogató katonai kíséret (*hirdmen, housecarl, berserker, ulfhedinn*) és a szabad parasztokból álló köznép (*bondi, drengs, hauldr, thegns*).² A fegyveres kíséretnek tagjai között fontos szerepet játszanak a berserkerek és ulfhedinn, amelyek a konfliktusok során kulcsfontosságú katonai feladatokat hajtottak végre.

Snorri Sturluson, a 12. század végén élt izlandi történetíró és költő a *Heimskringlában*³ található *Ynglinga* sagában így írja le a berserkereket:

„Odin képes volt a csatában az ellenfelet vaksággal, süketséggel, vagy pánikkal sújtani, a fegyvereik nem vághattak jobban, mint a botok, mialatt az emberei vértet nélkül, vadan mint a kutyák, vagy a farkasok, harapták a pajzsukat, erősek voltak, mint a medvék vagy a bikák. Megölték az embereket, de sem tűz, sem vas nem ártott nekik. Ezt hívták berserker dühnek.”⁴

Hasonló leírást kapunk Széphajú Harald király⁵ udvari skaldjától.⁶ Þórbjörn Hornklofitól a Hafsfjornál vívott tengeri csatáról szóló költeményében:

„Meg voltak töltve (ti. Harald király hajói) vezérekkel és széles pajzsokkal, vestlandi lándzsákkal és frank kardokkal, berserkerek ordítottak, a csata folyt, ulfhedinn üvöltöttek és rázták lándzsáikat. Kérem én a berserkerek dühéről, a hullatenger (vér) ivóiról: hogyan néztek ki ezek az emberek, akik boldogan mentek a csatába? Ulfheðnarnak hívják őket, kik az öldöklésben véres pajzsokat viselnek, vérrel vöröstre festik lándzsáikat, amikor csatlakoznak a küzdelemhez, elrendezve a feladatukhoz; tudom, hogy a tiszteletre méltó fejedelem csak bátor emberekbe helyezi bizalmát, akik a csapkodják a pajzsukat.”⁷

A berserker szót két kifejezésből lehet levezetni. Az egyik a „medvebőr inget viselőket („*bear-shirt*”) jelenti, a másik utalva félmeztelenségükre „*bare-shirted*”. Az ulfhedinn kifejezés „farkas bőrt viselőre” („*wolfskinsweaver*”) fordítható. Az írásos forrásokban a két elnevezés nincs mindig elkülönítve egymástól, gyakran szinonimaként fordulnak elő.⁸

A berserkerek és ulfhedinn hitük szerint immunisak a fémre és a tűzre kisebb, legfeljebb 12 fős egységekben harcolnak, akik az első csapást mérik az ellenségre.⁹

² GRIFFITH 1995: 127–137.

³ Snorri Sturluson által lejegyzett skandináv királyokról szóló sagagyűjtemény a 13. századból.

⁴ STURLUSSON 2011: 6. (A szerző fordítása.)

⁵ I. (Széphajú) Harald (863–872) Westfold királya, (872–931) Norvégia királya.

⁶ Skandináv költő, énekmondó.

⁷ FULK 2012: 114.

⁸ PRICE 2002: 366.

⁹ GRIFFITH 1995: 134–135.

Tóth András rámutatott arra, hogy a források alapján a berserkerek és ulfhedinnek elkülönülnek a többi harcostól, akik amellett, hogy a vezéri testőrség tagjai, a harc-téren fontos feladatokat kaptak és különös vadságukkal tűntek ki.¹⁰ A *Harald saga ins Hárfagra* is kiemeli a berserkerek különleges szerepét, amely arról tudósít, hogy Széphajú Harald király a hafrsfjordi csatába¹¹ vitorlázó flottájában több ilyen harcos szolgált, akiknek az uralkodói zászlóshajó orrában volt a felállítási helyük, és a királyi zászló őrzése volt a feladatuk.¹²

Michael P. Speidel véleménye szerint a gyakran meztelenül, individuálisan vagy kis létszámú csapatokban, eksztázis alatt küzdő harcosok története egészen a bronz-korig nyúlik vissza. Ide sorolja Tukulti-Ninurta asszír uralkodó¹³ harcosait,¹⁴ a magukat meztelenül a küzdelembe vető keltákat¹⁵ és természetesen a skandináv berserkereket.¹⁶

A berserkerek és ulfhedinnek tehát olyan magasan képzett harcosoknak tekinthetők, akik gyakran kis létszámú csapatokban harcoltak, az ütközetekben nehéz, nagy egyéni felkészültséget igénylő, különleges feladatokat bízta rájuk, mint például kisebb csapatokban csapás mérése az ellenségre, vagy a hadvezér személyi védelme.

A berserkerek jellemzői

Korábban számos elmélet született a berserkereknél leírt berserker gang nevű jelenségre, amelynek során eksztázisba kerültek és harci örvénybe lovalták magukat a csaták és ütközetek során. Az elméletek egyik csoportja szerint ezt az állapotot különféle ajzó-/kábitószerke fogyasztásával érték el. Ide sorolták könnyű hozzáférhetősége és elterjedtsége miatt a légyölő galócát (*amanita muscaria*), a bolondító beléndeket (*hyoscyamus niger*), valamint az alkoholos italok nagymértékben való fogyasztását. Más teóriák idegrendszeri betegségekkel próbálták a jelenségeket magyarázni, mint az epilepszia, a Paget-kór, vagy a veszettség. A feltevések következő csoportja pszichikai eredetű jelenségként igyekszik megmagyarázni a berserker gangot. Ezen elképzelések között helyet kapnak a rendellenes magatartási formák, illetve a harctéri, illetve a poszttraumás stressz (PTSD) által kiváltott viselkedési zavarok.¹⁷

A fent említett elképzelésekben az a közös, hogy az írott forrásokban megjelenő, elsősorban eksztázis folyamán feltűnő szimptómák alapján próbáltak választ találni a jelenség okaira. A forrásokban fellelhető kevés adat és külső jelek alapján nehéz megfelelő magyarázatot találni a skandináv harcosok harci örületére. A korábban említett teóriák gyakran nem, vagy kis mértékben veszik figyelembe, hogy a berserker

¹⁰ TÓTH 2021: 56.

¹¹ A csata pontos dátuma nem ismert, valamikor 872 táján lehetett. A csata végeredménye az lett, hogy I. (Széphajú) Harald legyőzte az ellene szövetséges koalíciót és egyesítette Norvégiát, amelynek királya lett.

¹² STURLUSSON 2011: 9.

¹³ Tukulti-Ninurta (uralkodott: Kr. e. 1244–1208) a Középasszír Birodalom uralkodója.

¹⁴ Az asszír uralkodó feliratáról megtudhatjuk, hogy vadul, dühöden vetették magukat a csatába, miközben vértjeiket levetették.

¹⁵ Polübiosz Kr. e. 2. századi görög történetíró szerint a rómaiak és a kelták közt lezajlott csatában a Gaesatae harcosok ruha nélkül vettek részt az összecsapásban, csak a fegyvereiket vitték magukkal, bízva abban, hogy így hatékonyabbak lesznek. Polybius 2010: (II. 28) 311.

¹⁶ SPEIDEL 2002.

¹⁷ DALE 2022.

és ulfhedinn harcosok általában nehéz katonai műveleteket hajtottak végre, amelyek során a berserkerang funkciója, hogy a hatékonyságukat, ütőképességüket növelje a kitűzött taktikai célok elérésében. A kábító-/ajzószer alkalmazása során fontos szempont, hogy a felhasználónak növekedjen a fizikai és/vagy pszichikai teljesítménye, ami elősegíti a feladata végrehajtásában. A bódító beléndek erősen mérgező hatású növény atropint és szkopolamint tartalmaz. Az atropin és a szkopolamin egymással megegyező hatású alkaloida, tünetei a delírium, hallucináció, kipirosodott bőr, őrjöngési roham, pupillatágulat és alacsony vérnyomás.¹⁸ Kubinyi Ágoston a beléndek hatásának kapcsán egy esetet ír le a reinaui¹⁹ Szent Benedek kolostorból, ahol a szerzetesek ételébe véletlenül ez a mérgező növény került. A kolostor lakói zavartak lettek, egyesek elaludtak, mások hallucináltak, illetve erős tévképzetektől szenvedtek. A beléndek hatásának elmúltával, sokan több hétig betegek voltak a mérgezésből.²⁰ A Fyrkat²¹ mellett található vikingkori temető negyedik sírjából körülbelül 100 darab beléndekmag került elő. Ebben az esetben a beléndek valószínűleg a mágikus praktikákhoz és révülethez köthető.²² A légyölő galóca esetében a benne megtalálható muszcimol miatt használata során hallucinációs tünetek, légzéskihagyás, eszméletvesztés jelentkezhet.²³ A korábban bemutatott szerek közül az atropin és szkopolamin képes őrjöngési rohamot kiváltani, de számos negatív és kiszámíthatatlan hatása, illetve az utána hosszú ideig fennálló mérgezési tünetek miatt nem segíthették volna a harcosokat a csatatéren a feladatok végrehajtásában, emellett rendszerszintű felhasználhatóságuk is kétséges, és fogyasztásuknak sincs nyoma az írásos forrásokban. Az alkohol ezekkel szemben növeli az agresszió mértékét és csökkenti a félelemérzetet. Roderick Dale viszont a *Grettis saga* kapcsán rámutatott arra, hogy az alkohol fogyasztása elsősorban a mindennapok szociális életéhez kapcsolódik.²⁴ A történetben szereplő berserker az ital hatására elfárad, anélkül hogy a berserkerang hatása érvényesülne.²⁵ Emellett fontos megjegyezni azt, hogy az alkohol könnyen hozzáférhető, és nagymértékű fogyasztásakor másoknál is ki kellene váltania a harci eksztázist.

Hasonlóak a nehézségek a korábban említett idegrendszeri betegségek és pszichológiai zavarok esetében. A neurológiai és más egészségügyi problémák erősen limitálták volna ezeknek a harcosoknak a bevetettségét, gátolták volna őket a kitűzött célok elérésében. A harctéri és poszttraumás stressz bárkire hatással lehet a harctéren, tehát önmagában nem lehet a berserkerang kiváltó oka.

A középkori források azonban olyan személyekhez is kötik a csaták folyamán feltörő harci dühöt, akiket a szövegben nem neveznek berserkernek. Ezekben az esetekben kimaradt a *Heimskringlában* bemutatott, az eksztázist beindító pajzsrágás és üvöltés rituálja. Az *Egils saga*²⁶ több ilyen történetről is beszámol. A saga egyik elbeszélésében

¹⁸ BORDÁS-TOMPA 2006: 15.

¹⁹ Település Svájc északi részén, Zürich kanton területén.

²⁰ KUBINYI 1842: 29.

²¹ Vikingkori erőd, ma Dániában, Észak-Jylland területén található.

²² PRICE 2002: 205.

²³ GALAMBOSI-LÉVAI-GALLYAS 1987: 33.

²⁴ DALE 2022: 78.

²⁵ *Grettir's Saga*, 2021: 19.

²⁶ A 13. század első harmadában, ismeretlen szerző által lejegyzett családtörténet.

a Kveldulf²⁷ és fia, Skalla Grim csapatukkal rajtaüt ellenségükön, Sygtriggen és harcosain, és az összecsapás elején Kveldulf és Skalla Grim a berserkerang hatása alá került, és ez a harci őrjöngés átterjedt a katonáikra is, és a harc során Sygtrigget és embereit megölték.²⁸ A saga leírása szerint a harci düh kitörését nem előzte meg a korábban említett rituálé. Az északi történet nem nevezi sem Kveldulfot sem Skalla Grimet berserkernek, ugyanakkor mindkettőjüknél megjegyzi és utal rá, hogy alakváltók, vagy úgynevezett *hamramrok*, akik különösen napszállta után hajlamosak az őrjöngésre. Kveldulf unokájáról, Thórolfról is feljegyzett az *Egils saga* egy történetet, aki ugyanilyen állapotba került egy csata folyamán. A középkori szerző Thórolfot nem említi berserkerként, sem alakváltóként, ugyanakkor családtagjaihoz hasonló harci dühvel támadt az ellenségre. Az elbeszélés szerint a pajzsát a hátára vetette, lándzsáját két kézre fogva törte át az ellenséges vonalat, majd az egyik jarlt páncélingén keresztül leszúrta és lándzsájával a feje fölé emelte. Ezután előhúzta kardját és az ellenséget kaszabolta, miközben emberei követték.²⁹

Michael Speidel véleménye szerint a berserkerang eléréséhez és extatikus állapot kiváltásához a fegyveres összecsapás előtt komoly szerepe van a fegyverrel és meztelenül végzett harci táncnak.³⁰ Tacitus római történetíró³¹ *Germania* című, a Kr. u. 1. században írt munkájának beszámolója szerint a fiatal germán férfiak meztelenül, kardok és lándzsák között táncolnak.³² Az ókori forrás azonban nem említi, hogy ez a tánc közvetlenül a fegyveres összecsapások előtt történt volna, hanem szokásként írja le. Roderick Dale teóriájában rámutat, hogy a berserkerang jelentése szerint „a berserker útját jelenti”, tehát a *Heimskringlában* leírt üvöltésen, pajzsrágáson csata előtti felkészülést kell érteni, amelynek az a célja, hogy egyszerre bátorítsa a társakat és elrettentse az ellenfelet.³³ A korábbi elméletekkel nem ért egyet Eric Christiansen. Véleményében kétségbe vonja berserker és ulfhedinn harcosok létezését, és nem tartja meggyőzőnek a hozzájuk kapcsolt írásos és régészeti forrásokat.³⁴ Elképzelésével jórészt egyedül áll, mert bár a kutatás eltérően vélekedik e harcosok eredetéről, szerepéről, de a létezésüket nem vonja kétségbe. A berserkerangról tehát nincs egységes álláspont, egyrészt, mert nem lehet tudni, hogy pontosan milyen állapotot jelent, illetve a források pontatlansága miatt, amelyek főleg a külső szimptomákat írják le. A középkori forrásokból az valószínűsíthető, hogy ezt az állapotot valamilyen ma már nem ismert technika segítségével idézhették elő, amelynek részei lehettek a korábban említett előkészületek: az üvöltés, a pajzsrágás és a tánc. A források szerint olyanok is képesek lehettek erre a harci eksztázisra felkészülés nélkül, akik nem voltak berserkerek. Emellett ezt az állapotot környezetüknek is képesek voltak átadni, ahogy azt az *Egils sagában* láthattuk.

²⁷ Jelentése: Esti Farkas. A név arra utal, hogy az illető alakváltó volt (*hamrammr*), ezáltal képes volt a berserkerangra. Fia, Skalla Grim szintén birtokában volt az alakváltás képességének a saga leírása szerint.

²⁸ *Egils saga Skalla-ggrímssonar – Kopasz Grim-fia Egil története* 2016: (27) 68–69.

²⁹ *Egils saga* 2016: (53) 124.

³⁰ SPEIDEL 2002: 274.

³¹ Publius Cornelius Tacitus (54/56–117/120), római történetíró.

³² TACITUS 1961: (24) 61.

³³ DALE 2014: 97–98.

³⁴ CHRISTIANSEN 2008: 41–42.

Snorri Sturluson az *Ynglinga sagában* szereplő korábbi beszámolója szerint a berserker harcosok nemcsak harci dühvel rendelkeztek, hanem védelemmel is a fém fegyverek és a tűz ellen, amelyeket mint isteni adományokat Odintól kaptak. Ezt a tulajdonságukat az *Egils saga* is lejegyzí a korábban a hafrsfjordi csata kapcsán, hogy I. (Széphajú) Harald zászlóshajóján mindenki megsebesült, kivéve a király berserkereit, mert őket nem fogta a vas.³⁵

Wotan/Odin a germán/skandináv panteon főistene, és Thorhoz hasonlóan szorosan kapcsolódik a háborúhoz. George Dumézil véleménye szerint Thor jobban kötődik a fegyveres küzdelemhez, Odin szerepe ezzel szemben a háborúban az isteni hatalommal és mágiával való támogatás. Odin harcosaira jellemző a vadság, az ekstázis és ezekhez kapcsolódóan a brutalitás.³⁶ Brémai Ádám 11. századi történetíró szerint Odin a Tomboló háborút visel és erőt ad az embereknek az ellenséggel szemben.³⁷ Az ütközetekben és csatákban részt vevő berserker és ulfhedinn harcosok tehát közeli kapcsolatban álltak Odinnal, kultuszával és hitük szerint segítséget kaptak az istentől.³⁸ Odint magát a Csatázók Atyjának is nevezik.³⁹ A *Hávamál* a Rúnavarázsról szóló verseknél több, Odin fegyvertárába tartozó harctéri mágiát megemlíti, amelyekkel közvetlen vagy közvetett módon tudja támogatni a csatatéren küzdőket. Ilyen az ellenség fegyvereinek kicsorbitása, a béklyókból való kiszabadítás, vagy a szemben álló fél lekötözése, lebénítása, a kilőtt nyilvesszők megállítása, a harcosok erejének megnövelése, a mágiával történő sebezhetetlenség a fegyverektől.⁴⁰ Odin tehát Thorral ellentétben közvetlenül nem bocsátkozik harcba, hanem inkább hadvezérként, stratégiaként vesz részt az eseményekben. Az ütközeteket a mágia segítségével befolyásolja, amihez egyaránt hozzátartozik az általa segítették védelme, teljesítményének növelése és ezzel párhuzamosan az ellenség képességeinek csökkentése, tevékenységének akadályozása.⁴¹ Odin a harctéren mágikus hatalmával segíti a hozzá szorosan kötődő harcosokat, de ugyanakkor Jens Peter Schjødt rámutat arra, hogy a pártfogás mellett megbízhatatlan isten, aki időnként cserbenhagyja követőit, sőt közvetlenül felelős a halálukért.⁴² A saját látszólagos megbízhatatlanságát maga Odin magyarázza meg⁴³ az *Eiríksmál*ban,⁴⁴ ahol szavai szerint a nagy királyokat azért hozza a Vallhallába,⁴⁵ mert az isteneknek fel kell készülni a Ragnarökre.⁴⁶

A kutatás feltételezi, hogy ha valaki Odin evilági harcosaihoz akart csatlakozni, a jelöltnek egy próbatételen, illetve egy beavatáson kellett átesnie. Az írott források nem tesznek említést arról, hogy milyen feltételeknek kellett megfelelni, vagy milyen próbatételt kellett kiállni ahhoz, hogy valaki berserker lehessen, de hogy valószínűleg

³⁵ *Egils saga* 2016: (9) 31.

³⁶ DUMÉZIL 1971: 87–95.

³⁷ Adam of Bremen 1959: (4) 26–27.

³⁸ SCHJØDT 2011: 272.

³⁹ BERNÁTH 2015: 20.

⁴⁰ BERNÁTH 2015: (148–150, 156, 158) 197 – 189.

⁴¹ TÓTH 2021: 47.

⁴² SCHJØDT 2011: 277.

⁴³ FINLAY 2004: 58–59.

⁴⁴ 10. századi skandináv vers Véresfejszjú Erik király tiszteletére.

⁴⁵ Valhalla (óskandináv Valhöll) az elesettek csarnoka Asgardban.

⁴⁶ Ragnarök vagy Ragnarök, más néven az Istenek Alkonya. Egy kozmikus ciklus lezárása, ahol az Odin vezette istenek végső csatába mennek Loki és Hél erői ellen.

létezett egyfajta teszt, arról a *Hrolf saga Kraka*⁴⁷ számol be nekünk. A középkori saga beszámolója szerint egy Sviddag nevű harcos szeretett volna Adils király⁴⁸ szolgálatába állni és a katonai kíséretéhez csatlakozni. Amikor kérelmét előadta, a király kísérete, amely berserkerekből állt azt követelte, hogy az uralkodó vesse alá egy próbatételnek Sviddagot, mielőtt a kíséretének tagjai közé felveszi.⁴⁹ A *Völsunga saga*⁵⁰ is beszámol egy beavatásról szóló történetről. Ennek egyik főszereplője Sigmund, aki Sigeir király elől az erdőbe kénytelen menekülni. Sigmund hűgának, Sygninek, aki Sigeir felesége, két fiát szemeli ki arra, hogy a királlyal leszámoljon. A két fiúnak nem sikerül kiállnia Sigmund próbáit, ezért végzett velük. Ezután hűgával új fiút nemz, majd a fiút, miután felnő, szintén próbáknak veti alá. Sinfjoetli teljesíti a fájdalom- és bátorságpróbákat. Sinfjoetlit sikere után apja magával viszi az erdőbe, ahol farkasbőröket találnak, amelyek képesek a viselőjüket átváltoztatni. Mindketten felvesznek egy-egy bőrt, de napokon keresztül nem tudják azokat levenni és emberi alakjukat visszakapni. Ez idő alatt farkasként élnek és értik a farkasok „beszédét”.⁵¹ Az írásos forrásokban nincs közvetlen utalás rá, de a fent említett példák alapján feltételezhető, hogy egy olyan harcosokból álló csoporthoz való csatlakozáskor, mint a berserkerek és ulfhedinnek, valamilyen próbatételt kellett kiállni, amely kapcsolatban lehetett a fegyveres harccal és a vérontással, és ezután következhetett egy beavatási rítus, amely által az egyén Odin harcosai fegyveres közösségének tagjává vált.

Az előzőket összefoglalva, a források alapján berserkernek és ulfhedinnek azok tekinthetők, akik beavatás útján tagjai lettek az Odin kultuszához szorosan kötődő, elit harcos közösségnek. Saját és mások hite szerint is a skandináv főisten számos csatában előforduló veszélytől óvta őket, a legismertebb a védelem a tűztől és a vástól. Ezek mellett, amiről a leginkább híresek, hogy birtokában voltak a berserkernek képességének, egy olyan különleges ekstázisnak, amely segítette őket a harctéren céljaik elérésében és az ellenség megfélemlítésében.

Berserkerek a hadviselésben

A kora középkori Európa harcterein feltűnő berserkerekről és ulfhedinnekről kijelenthető, hogy a korabeli seregekben magas harcértékű, elit egységeket alkottak, akik a harcrend első sorában vagy a hadvezér személyi testőrségében hajtottak végre feladatokat. A kiképzettség és gyakorlottság mellett külön kiemeli őket erős hitük Odin segítségében, és egy különleges harctéri ekstázis tudatállapot, a berserkernek.

A középkornak a 8. század végétől a 11. század utolsó harmadáig tartó szakaszában, amelyben gyakoriak voltak a Skandináviából kiinduló katonai vállalkozások, az egymással harcoló felek a csatamezőn három alap alakzatban állították fel harcosaikat. Az első a vonalban elrendezésben a téglalap alakú, legalább öt sor mélységű, elől

⁴⁷ A 13. században lejegyzett saga, amely Hrolf, a félig legendás dán uralkodónak és nemzetségének, a Sköjdungoknak történetét dolgozza fel.

⁴⁸ Félig mitikus svéd király, valószínűleg a 6. században élt.

⁴⁹ *The Saga of King Rolf Kraki* 1998: (14) 87.

⁵⁰ A 13. század közepén íródott saga, amely a Völsung család történetét dolgozza fel.

⁵¹ *Völsunga saga* 2015: (6-8) 34–36.

zárt pajzsfalal rendelkező falanx.⁵² A vonalban, zárt alakzatban felálló gyalogságot védelemben és támadásban egyaránt alkalmazták. Defenzív taktika esetén a hadvezérek igyekeztek kihasználni a terepviszonyok adta lehetőségeket, amibe beletartozott a magaslati pontok elfoglalása, a szárnyak természetes akadályokkal, például folyókkal, erdős területekkel való biztosítása, illetve műszaki akadályok létesítése, például árkok ásása. Abban az esetben, ha a hadvezér fölényben volt, akkor az alakzat támadással próbálta megtörni az ellenséges arcvonalat. E formáció használata során, amely a gyalogság zárt alakzatán alapul, az abban részt vevő minden egyes katonát a körülötte lévő társai védik. Mivel a falanx kis mobilitású, lassan mozog, ezért a szárnyak fokozatosan sebezhetőek, illetve a formáció két oldalról átkarolható. Ennek megakadályozása érdekében a korszak hadvezérei a két szárnyra biztosításul előcsatározó könnyű felszerelésű gyalogságot helyeztek el, amelyek gyakran hajító- és löfegyvereket alkalmaztak, vagy ha rendelkezett lovassággal, ide állította fel azt.⁵³ A falanx további előnye, hasonlóan a római testudóhoz, hogy defenzív formában megfelelő védelmet képes nyújtani a lövő- és dobófegyverek ellen.⁵⁴

A nagy fokú mobilitás miatt mind a könnyű fegyverzetű gyalogság, mind a lovasság képes volt arra, hogy a szárnyakat biztosítva vagy az ellenséget átkarolva támogassa a falanxot a szemben álló csapatok ellen. Az alakzat első sorába a legjobban felszerelt, gyakran páncélozott és a legjobban képzett harcosokat állították, akik a pajzsukat egymás mellett pajzsfalban összezárva, karddal vagy harci baltával a kézben vettek részt az összecsapásban. A második sorban állók szálfegyverekkel, legtöbb esetben lándzsával vagy kétkezes csatabárdal harcoltak.⁵⁵ A második sor, mivel az általuk használt szálfegyverek kiértek az arcvonal elé, képessé vált arra, hogy az első sort támogassa és a szemben lévő erők arcvonalát közvetlenül támadja. Az élen álló harcosok feladata eközben az ellenséges vonal feltartása, annak támadása és a második vonal védelme volt. A hátsó sorokban álló harcosok nem vettek részt közvetlenül a közelharcban, hanem az elősorokat segítettek tartani, illetve pótolták a frontvonalban történt veszteségeket, emellett távolsági fegyvereket használtak.

A korszak másik kettő, ritkábban alkalmazott zárt harctéri alakzata az ék alakú, úgynevezett „vadkanfej”, középkori skandináv nevén a svinfylking és az oszlop, amelyeket már az ókori germán seregek is alkalmaztak. A falanxszal ellentétben a „vadkanfej” alakzat teljes mértékben támadó jellegű, háromszög alakú csúcsával, ahol két harcos foglal helyet, az ellenség arcvonala felé néz. Fő célja, hogy mozgásból áttörje az ellenfél harci formációját. Hasonlóan a korábban tárgyalt falanxhoz, a „vadkanfej” alakzat szárnyai is védtelenek az átkarolások ellen, ezért ezeket a területeket is könnyű fegyverzetű gyalogsággal vagy lovassággal biztosították. Abban az esetben, ha ez a formáció nem volt képes áttörni az ellenfél arcvonalát, akkor az alakzat nem volt tartható.⁵⁶ Tacitus római történetíró *Germania* című munkájában beszámolt a germán

⁵² GRIFFITH 1995: 189.

⁵³ BACHRACH–BACHRACH 2017: 276–288.

⁵⁴ GRIFFITH 1995: 189.

⁵⁵ NICOLLE 2011: 10.

⁵⁶ GRIFFITH 1995: 89.

népek által használt fegyverekről és harci taktikáról, és arról tudósít, hogy a germánok csatarendje ék alakú oszlopból állt.⁵⁷

A kora középkori skandináv hadviselésben a szárazföldön megvívott ütköztek, csaták mellett hasonlóan fontos szerepet töltött be a tengeri hadviselés. A skandináv hajókat egyaránt használták csapat és utánpótlás szállítására, valamint a tengeri csaták megvívásának eszközeként. Ebben az időszakban ezekre a vízen vívott fegyveres küzdelmekre az volt a jellemző, hogy a hajók vonalban, az ellenség felé nézve álltak fel, majd szemből támadták meg a rivális vízi egységeket. Miközben közeledtek egymáshoz, a különböző hajók legénységei távolsági fegyverek segítségével vették fel egymás ellen a harcot. Amikor a két flotta tengeri járművei közvetlen közelségbe kerültek egymással, akkor a hajó orrában, a rohamra felsorakozott harcosok megpróbálták átszállni a másik hajó fedélzetére, céljuk elsősorban nem a hajó elsüllyesztése volt, hanem annak elfoglalása és a rajta lévő legénység megsemmisítése. További taktikai elem volt a hajók összekötözése. Ez egy speciális defenzív műveletnek mondható, amelynek során a hajó mobilitása elvész. Előnye, hogy a flotta kisebb helyre tömöríthető, az ellenséges tengeri egységeknek nincs a hajók között átjárása, illetve a legénység szabadon mozgatható az egy tömbben álló flottában. Ez a típusú elhelyezkedés lehetőséget ad a védekező fél számára, hogy a saját harcosai szabadon mozogjanak, mintha szárazföldön harcolnának, és szükség esetén erőfölényt tudnak képezni és ellenlökést indítani a rivális flotta átszálló csapatai ellen. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezekben az összecsapásokban elsősorban a közelharc döntött, az északi hajósok taktikai tárára nem volt jellemző az ellenséges hajók meglékelése vagy az evezők lesodrása.⁵⁸

Ahogy korábban a *Harald saga ins Hárfagránál* és az *Egils sagában* láthattuk, a Széphajú Harald flottájában harcoló berserkerek a hajó orrában álltak, arra készültek, hogy az átszálló ellenséget feltartóztassák, az első csapást ők mérjék a szemben álló harcosokra, de legfontosabb feladatuk a zászlóhajó és a királyi zászló védelme volt. Emellett részt vettek testőrként az uralkodó személyi védelmében.⁵⁹ Az *Egils saga* megjegyzése szerint, ahogy fentebb volt róla szó, a berserkerek a feladatukat teljesítették veszteség, és a saga beszámolója szerint sebesülés nélkül.⁶⁰

Széphajú Harald királyhoz hasonlóan más skandináv uralkodó is alkalmazott a kíséretében berserkereket. A svéd uralkodó Adils király kísérete is berserkerekből állt. Hasonlóan, mint a norvég Harald királynál, Adils is nagy becsben tartotta berserkereit, ami abban is látszott, hogy az uralkodó mellett ültek és fontos feladatokat bízott rájuk. A *The Saga of King Hrolf Kraki* beszámolója szerint ez a 12 harcos védelmezte állandóan a területét a veszélyektől és a támadásoktól.⁶¹ Ennek alapján a kisszámú, de képzett harcosok feladatai közé tartozhattak a járőröző feladatok, mint a terület ellenőrzése, behatoló ellenség felderítése és megsemmisítése, emellett ügyek intézése a király nevében, illetve az uralkodó személyi védelme. Emellett Adils király nagy fontosságú és körültekintést igénylő feladattal is megbízta a harcosait. A történet

⁵⁷ TACITUS 1961: (6) 50.

⁵⁸ GRIFFITH 1995: 196–200.

⁵⁹ DALE 2022: 147.

⁶⁰ *Egils Saga* 2016: (9) 31.

⁶¹ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (12) 82.

elbeszélése szerint a skandináv uralkodó egy ünnepségre hívta Helgi királyt,⁶² akit az ünnepség után meg akart öletni. Terve az volt, hogy a vendéglátás után Helgit és kíséretét visszakíséri az út egy részén, majd ezután látszólag visszatér az erődjébe, majd az erdőben, a hajói felé tovább vonuló Helgi királyt lesből megtámadja az ott elrejtőzött 12 berserker. Feladatuk, hogy Helginek és katonáinak figyelmét magukra vonják, és feltartóztassák őket addig, amíg a titokban ismét megforduló Adils király meg nem jelenik a katonáival és hádba nem támadja a harcban álló Helgi királyt és kíséretét.⁶³ A terv erősen épített a berserker harcosok képzettségére és hatékonyságára, rajtuk állt vagy bukkott a rajtaütés sikeres végrehajtása. Az elképzelés egyik gyenge pontja az volt, hogy Adils katonáinak nagyobb távolságra kellett visszavonulni, hogy Helgi ne fogjon gyanút. Helgi király katonai kísérete is valószínűleg gyakorlott, képzett harcosokból állhatott. Amikor a berserkerek támadtak, akkor Helgi testőrsége látta, hogy létszámfölnyben vannak, valószínűleg megpróbálták a berserkerek vonalát áttörni, hogy elérjék a hajókat és a királyt kimenekítsék. A rajtaütés legkockázatosabb része itt következett, mert ha a berserkerek nem lettek volna képesek tartani a pozíciójukat, akkor Helgi király elmenekült volna és később egy nagyobb sereggel tért volna vissza. A berserkerek azonban képesek voltak visszatartani Helgi harcosainak rohamát addig, amíg Adils meglepetésszerűen meg nem érkezett katonáival, és hádba nem támadta Helgi csapatát. A berserkerek teljesítették a feladatot, Helgi király a csatában súlyos sérüléseket szerzett, amibe belehalt.⁶⁴

A *The Saga of King Hrolf Kraki* egy érdekes áttételes adattal szolgál a berserkerek csatában betöltött szerepéről. A történet beszámolója szerint a Hrolf király⁶⁵ és Hjorvard király közti összecsapásban,⁶⁶ miközben Hrolf király és katonai kísérete előretört, a csata egy pontján egy hatalmas medve érkezett Hrolf király pajzsfalához. A medve ezután végig a király mellett maradt, és több ellenséggel végzett a saga beszámolója szerint, mint a katonai kíséretének harcosai összesen. A történetből érdemes kiemelni, hogy a csatában nem látták a király legnagyobb bajnokát, Bodvar Bjarkit,⁶⁷ akit később a táborban a király szállásán találtak meg. Hrolf király szerint Bodvar Bjarki mindig úgy szolgálja őt, ahogy számára a leghasznosabb. Bodvar Bjarkit a király egyik harcosa, Hjalti kipurancsolja a csatába, ekkor a medve távozik.⁶⁸ Jóllehet, Bodvar Bjarkiról a saga nem mondja ki egyértelműen, hogy berserker lett volna, de a nevének jelentése, a csatában megjelenő medve, illetve Bodvar Bjarki egyik megjegyzése, hogy a tüzet és a vasat egyaránt elviselte és túlélte, egy berserkerre utalhat. A csata leírásában szereplő medve azt jelzi, hogy hasonlóan, mint a hafrsfjordi csatánál, a berserkerek a király mellett vannak, és fontos feladatot látnak el. Egyrészt az első sorban küzdenek, és elősegítik a másik pajzsfalának a megroppantását, másrészt ellátják az uralkodó személyi védelmét.

A korai középkorban szárazföldi és tengeri ütközetekben a berserker és ulfhedinn harcosok jól ki tudták egészíteni a harcoló erőket. A skandináv seregek gyakran kisebb

⁶² Mitikus dán uralkodó a 6. század elejéről, a Beowulf hőseposzból ismert Hrothgar testvére.

⁶³ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (12) 82–83.

⁶⁴ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (12) 83.

⁶⁵ Félig legendás 6. századi dán uralkodó, a Beowulf eposzban szereplő Hrothgar király unokaöccse.

⁶⁶ A csata pontos ideje és helye nem ismert.

⁶⁷ Kis Medve.

⁶⁸ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (33) 156.

harci csapatok egyesüléséből jöttek létre, amelyet egy jarl vagy a király vezetett, gyakran hosszú ideig együtt maradtak. Ezek a kisebb harci csapatok általában vagy rokonsági alapon, vagy társadalmi osztályok, rétegek szerint szerveződtek. E társadalmi osztályok, rétegek egyike volt az Odin kultuszához kötődő berserkerek és ulfhedinek.⁶⁹

A szárazföldi összecsapásokban a berserker és ulfhedinn harcosok tehát az írásos források szerint az alábbiak szerint tagozódhattak bele a harcrendbe. A pajzsfalal zárt, vízszintes vonalban felálló pajzsfalak első sorában a legképzettebb és legjobban felszerelt, általában pajzssal és karddal/egykezes bárdal harcosok küzdöttek. Ez a pozíció, ahogy korábban láthattuk, a berserker harcosok egyik lehetséges felállítási helye lehetett a csata folyamán. Amikor a zárt alakzat támadásba lendült, e harcosok fő feladata a szemben álló pajzsfal áttörése, belső rendjének szétzúzása lehetett.

Roderick Dale történész arra hívta fel a figyelmet, hogy a berserker gang mint kontrollálatlan harci düh nem működött volna eredményesen a korszak harcászatában. Véleménye szerint megbontani a saját pajzsfalat egyenlő volt a vereséggel. A berserker gang, állásfoglalása szerint inkább olyan lehetett, mint a maori haka,⁷⁰ amelynek a célja a társak lelkesítése, illetve az ellenség megfélemlítése.⁷¹ Ezzel szemben, bár nem konkrétan berserkerektől, de az *Egils sagában* láthattuk, hogy a harci eksztázis a támadásban komoly segítség lehetett az ellenfél zárt alakzatának áttörésében, legyen az egyes harcos, mint Thórolf esetében, vagy egy egész csapat, mint Kveldulf és Skalla Grim Sigtrygg elleni rohamánál.

A támadás mellett ezek a harcosok a védelemben is fontos szerepet játszottak. A csata során rész vettek a hadvezér személyi védelmében és a zászló oltalmazásában. A vezér védelme a testőrség szempontjából kiemelt fontosságú volt. Egyrészt, ha a vezető meghalt, az gyakran a sereg vereségével járt együtt, illetve Tacitus beszámolója szerint a testőrségre nézve a legnagyobb szégyen, ha valaki a vezért túlélve kerül vissza a csatából.⁷²

A következő harctéri alkalmazásuk a zártan, ék alakban felsorakozó „vadkanfej” formáció lehetett. Ebben az esetben vagy kisebb ékeket alkalmaztak, amelyek teljes egészében berserker harcosokból állhattak, vagy nagyobbakat, ahol az ék csúcsát képezhették. Az ék támadó alakzat, amelynek az a célja, hogy a szemben állók arcvonalát áttörje, kettészakítsa a lehető legkisebb személyi veszteség árán. A sereg többi részének ebben az esetben az a feladata, hogy a „vadkanfej” szárnyait fedezze, és sikeres áttörés esetén a rést kihasználva véglegesen szétszakítsa az ellenfél arcvonalát és felgöngyölítse harcrendjét.

Ha a korszak hagyományos harceljárásaival próbálja a támadó fél megtörni a védelmet, és nem sikerül rövid időn belül az áttörést elérnie, gyakran elhúzódó csatára, a defenzív fél esetleges ellentámadására és nagy veszteségre számíthatott. A támadó félnek további nehézséget okozott, hogy a védekező fél megerősítheti pozícióját a terepviszonyok vagy mesterséges akadályok segítségével, ennek következtében roham során a kezdeményező fél harci alakzata felbomolhat. További felmerülő probléma a rohamozó egységek fedezése és támogatása. Éppen ezért azt

⁶⁹ DALE 2022: 147.

⁷⁰ Tradicionális, csoportosan előadott polinéz harci tánc.

⁷¹ DALE 2022: 150.

⁷² TACITUS 1961: (14) 55.

láthatjuk, hogy a katonai vezetők különleges megoldásokat – mint a berserkereket – is alkalmaztak a siker érdekében.

Konklúzió

A kora középkori Skandináviában fontos szerepet játszottak a berserkerek és ulfhedinnek, akik a korszak hadviselésében különleges és nehéz feladatokat láttak el. Ezek a harcosok egy zárt katonai csoporthoz tartoztak, ahol sikeres próbatétel alapján történhetett meg a beavatás. A korabeli katonai vezetők több különböző feladatkörben is alkalmazták őket a hadszíntéren. Az első a hadvezér uradalmának és személyének a védelme, békében és háborúban egyaránt. Hasonlóan fontos és különleges feladat az ütközetekben a zászló megóvása. A csaták lebonyolítása során gyakran vettek részt olyan csapatokban, amelyek feladata az ellenfél harcrendjének megtörése volt, és az áttörés folyamán út nyitása az őket követő gyalogságnak. A tengeri ütközetekben hasonló feladatokat kellett megoldaniuk, különösen olyan esetekben, amikor a hajókat összekötötték és úgy harcoltak, mint a szárazföldi összecsapásokban. Emellett, mint Adils király kíséreténél is láthattuk, olyan veszélyes és nagy felkészültséget kívánó feladatokat is végrehajtottak, mint egy másik király elleni rajtaütés. A berserkerek és ulfhedinnek tehát olyan elit harcosoknak tekinthetők, amelyek sikereiket kiképzettségüknek, magas morális szintjüknek és különleges képességüknek, a berserker-gangnak köszönhettek.

Irodalomjegyzék

- Adam of Bremen (1959): *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*. Ford. Francis J. Tschan. New York: Columbia University Press.
- BACHRACH, Bernard S. – BACHRACH, David S. (2017): *Warfare in Medieval Europe c. 400 – c.1453*. London – New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315512655>
- BERNÁTH István (2015): *Skandináv mitológia*. Budapest: Corvina.
- BORDÁS Imre – TOMPA Anna (2006): *Mérgező növények, növényi mérgek*. Budapest: Országos Kémiai Biztonsági Intézet.
- CHRISTIANSEN, Eric (2008): *Vikingek*. Ford. Birkás Barabás Ábel. Szeged: Szukits.
- DALE, Roderick (2014): *Berserkir: Re-Examination of the Phenomenon in Literature and Life*. Nottingham: Nottingham University.
- DALE, Roderick (2022): *The Myths and Realities of the Viking berserkr*. London and New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429028434>
- DUMÉZIL, George (1971): *Mythe et Épopée II. Types épiques indo-européens. Un héros, un sorcier, un roi*. Paris: NRF-Gallimard bibliothèque des sciences humaines. Online: <https://doi.org/10.14375/NP.9782070277971>
- Egils saga Skalla-grímssonar – Kopasz Grim-fia Egil története* (2016). Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.

- FINLAY, Alison (2004): *Fagrskinna: A Catalogue of the Kings of Norway*. Leiden–Boston: Brill. Online: <https://doi.org/10.1163/9789047402404>
- FULK, Robert D. (2012): Þórbjörn Hornklofi, Haraldskvæði (Hrafnsmál). In WHALEY, Diana (szerk.): *Poetry from the King's Sagas 1: From Mythical Times to c. 1035*. Turnhout: Brepols, 91.
- GALAMBOSI Bertalan – LÉVAI Judit – GALLYAS Csaba (1987): *Mérgező növények*. Debrecen: Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat.
- Grettir's Saga* (2021). Ford. William Morris és Eiríkr Magnússon. Icelandic Saga Database, Online: www.sagadb.org/grettis_saga.en
- GRIFFITH, Paddy (1995): *Viking Art of War*. Philadelphia: Casemate.
- HÁVAMÁL – A Nagyságos szava (2015). In *Skandináv mitológia*. Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.
- KUBINYI Ágoston (1842): *Mérgező növények*. Buda: Magyar Királyi Egyetem.
- NICOLLE, David (2011): *European Medieval Tactics (1) – The Fall and Rise of Cavalry 450–1260*. Oxford: Osprey.
- POLYBIUS (2010): *The Histories*. Volume I. Ford. William Roger Paton. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- PRICE, Neil Stuppel (2002): *The Viking Way*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History.
- The Saga of King Hrolf Kraki* (1998). Ford. Jesse L. Byock. London: Penguin Books.
- SCHJØDT, Jens Peter (2011): The Warrior in Old Norse Religion. In STEINSLAND, Gro et al. (szerk.): *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*. Leiden–Boston: Brill, 269–295. Online: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004205062.i-408.53>
- SPEIDEL, Michael (2002): A History of Indo-European „Mad Warrior”. *Journal of World History*, 13(2), 253–290. Online: <https://doi.org/10.1353/jwh.2002.0054>
- STURLUSSON, Snorri (2011): *Heimskringla – Ynglinga saga*. Ford. Anthony Faulkes és Alison Finlay. London: University College.
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Germania*. Ford. Borzsák István és Szabó Árpád. Budapest: Gondolat.
- TÓTH András (2021): Az Ódin-archetípus és jelenkori realizációs lehetőségei. In CLEARY, Collin: *Mi az Odinizmus?* Pécs: Varázsló Macska Kiadó, 5–80.
- Völsunga saga – A Völsungok története* (2015). Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.

